

В ПОДКРЕПА НА ПРОФЕСИОНАЛНОТО ОРИЕНТИРАНЕ НА УЧЕНИЦИТЕ С УМСТВЕНА ИЗОСТАНАЛОСТ

Пелагия Терзийска, Мария Костова

Резюме: На базата на европейските политики и българското законодателство статията се фокусира върху възможности за насочване и професионално ориентиране на учениците с умствена изостаналост в рамките на училищното образование. Представени са различни възможности за създаване на интерес и запознаване на тази група ученици с различни професии, както и за повишаване на мотивацията за тяхното усвояване. Споделен е собствен позитивен опит, подкрепен с вижданията и на други автори.

Ключови думи: ученици с умствена изостаналост, професии, професионално ориентиране, междупредметни връзки, организация на работа

IN SUPPORT OF THE PROFESSIONAL ORIENTATION OF SCHOOLCHILDREN WITH INTELLECTUAL DISABILITY

Pelagia Terziyska, Mariya Kostova

Abstract: On the basis of EU policies and the Bulgarian law, the article is focused on opportunities for the provision of guidelines and professional orientation to schoolchildren with intellectual disability within the framework of school education. Different opportunities for getting this group of schoolchildren interested in and acquainted with different professions are presented, as well as for enhancing their motivation for becoming proficient in them. The authors share their own positive experience supported by the views of other practitioners.

Keywords: schoolchildren with intellectual disability, profession/career, professional orientation, interdisciplinary link, organization of work

УВОД

Образованието и професионалната подготовка са безценни за развитието на човешкото общество. Именно в областта на образованието човек се социализира. Затова и вниманието към образованието и професионалното обучение във всички страни по света е повишено. От това, колко компетентни са хората, доколко притежават съвременни знания, се определят резултатите от всяка реформа, както и начинът, по който се адаптират към социално-икономическите реалности. На основа на европейските политики и практики България разработва своя собствена образователна политика, формулира основната си образователни цел и задачи.

Конвенцията на Организацията на обединените нации за правата на хората с увреждания (2012) е първият правно задължителен международен инструмент в областта на правата на човека, по който Европейският съюз (ЕС) и неговите държави-членки са страни. Конвенцията изисква тези държави да закрилят и гарантират всички права на човека и основните свободи на хората с увреждания, включително правото на труд. За да бъдат постигнати целите на ЕС за растеж, е необходимо повече хора с увреждания да работят по платено трудово правоотношение на открития пазар на труда. Стратегията „Европа 2020“ предоставя на държавите-членки анализи, политически насоки, информация, обмен и помощ, включително нови изискуеми умения и нови работни места.

В Хартата на основните права на ЕС (2017) се подчертава, че „Всеки има право на образование, както и на достъп до професионално и продължаващо обучение. Европейският съюз признава и зачита правото на хората с увреждания да се ползват от мерки, които осигуряват тяхната автономност, социалната и професионалната им интеграция и участието им в живота на общността.“ (Дял I, чл. 14; Дял III, чл. 26). За да се постигне социално взаимодействие и приобщаване, е необходимо на децата и учениците със специални образователни потребности да се създадат равни стартове и шансове за качествено образование и развитие, както и равен достъп за професионално образование и професионална реализация.

За да участват пълноценно в живота на общността след навършване на пълнолетие, лицата със специални образователни потребности, включително лицата с умствена изостаналост, трябва да получат навременна професионална подготовка. Тя ще им помогне да се почувстват полезни както за себе си, така и за околните, да бъдат ангажирани и да се чувстват значими членове на обществото.

Професионалното образование и обучение според Закона за професионалното образование и обучение (ЗПОО, 2018) е достъпно за всички деца, включително и за тези със специални образователни

потребности. Конкретизира се в член 32, че за тези деца се организира професионално обучение и професионално образование „по програми, съобразени със здравословното им състояние или със социалния им статус“. Законодателят отделя лицата с интелектуална недостатъчност, сензорни нарушения, физически увреждания, с девиантно поведение. Всички посочени групи лица, с изключение на децата с интелектуална недостатъчност, се обучават по програмите за професионално образование или професионално обучение по професия или част от професия. Министерство на образованието и науката и Министерство на здравеопазването определят професиите, по които различните групи деца могат да се обучават. В закона се подчертава, че *децата с интелектуална недостатъчност се обучават по програми за професионално обучение по част от професия или по професия за придобиване на първа степен на професионална квалификация.*

На основание на член 48, ал.3 от Правилника за прилагане на закона за народната просвета (ППЗНП) учениците със СОП, които не постигат Държавните образователни изисквания (ДОИ) и завършват с удостоверение за завършен VIII клас, могат да продължат обучението си в IX клас на училища, които организират професионално обучение по част от професия или по професия за придобиване на първа степен на професионална квалификация.

Възможност за продължаване на обучението на тези ученици даваха Социално учебно-професионални заведения (СУПЗ), създадени чрез постановление 63 на МС от 11.04.1991г. Целта на тези институции е да се квалифицират всички категории лица с увреждания, включително лица с лека умствена изостаналост, на възраст от 14 до 35 години, в подходящи за тях професии.

В Закона за професионално образование и обучение за ученици със специални образователни потребности (ДВ бр.103 от 2002г.) се посочва, че за учениците с умствена изостаналост се организира професионално обучение (ч. 32, ал. 3). В допълнителни разпоредби към закона за изменение и допълнение на закона за професионалното образование и обучение (обн. ДВ., бр.61 от 2014г.) – параграф 41, се конкретизира, че лицата, които са завършили клас от помощно училище или учениците със специални образователни потребности, които имат завършен клас от средното образование по индивидуална образователна програма, могат да се обучават:

1. по програми Д, с продължителност до 1 година, със завършен прогимназиален етап или завършен клас от средното образование;
2. по програма А, с продължителност, определена в съответната документация – за лица със завършен клас на помощно училище или за лица със специални образователни потребности със завършен клас по индивидуална образователна програма.

Към настоящия момент професионалната подготовка на ученици със специални образователни потребности, включително с интелектуална недостатъчност, се осъществява в Център за специална образователна подкрепа. Тук учениците могат да придобият първа степен на професионална квалификация или квалификация по част от професия (Закон за предучилищното и училищното образование, чл. 26, ал.2).

„Професионалната подготовка обхваща компетентности, необходими за придобиване на професионална квалификация, както и за придобиване на правоспособност за професии, упражняването на които изисква такава“ (Закон за предучилищното и училищното образование, чл. 84, ал. 1).

Не малко са изследователите у нас, чиито изследвания са в областта на професионалното ориентиране, професионалното образование и обучение. Специално внимание заслужават трудовете на автори като Я. Мерджанова (Merджанова, 2003), Д. Василев (Vasilev, 2003), Д. Искрев (Iskrev, 2009), М. Богданова (Bogdanova, 2015), Ам. Тодоров (Todorov, 2010), М. Замфиров (Zamfirov, 2017). Те насочват вниманието към редица фактори като: училище, предприятия, пазар на труда, условия на труд, потенциален работодател, обществени нагласи и др., които оказват влияние върху цялостния процес на професионалното ориентиране, професионална подготовка и професионална реализация на лицата с увреждания.

За Мерджанова и Василев професионалното ориентиране „е един от механизмите за насочване и свързване на човек с неговата професия“ (Merджанова, Vasilev, 2003: 18). То има съществено значение за неговото личностно развитие и успешно включване и социализиране в обществото.

Искрев определя професионалното ориентиране като „научно-практическа система за подготовка на личността за свободен и осъзнат избор на професия и кариера. То е целенасочена дейност на обществото по оказване на помощ на младежите и възрастните при избора на професия. Професионалното ориентиране е система от различни обществени въздействия с цел да се подпомогне индивидът да направи правилен избор на професия и образование, съобразено с личните интереси и способности и социално-икономически потребности“ (Iskrev, 2000:9).

За Богданова (Bogdanova, 2015) професионалното ориентиране при учениците със СОП има свои специфики, породени от особеностите в тяхното развитие. Този процес изисква повече време, повече усилия и добро познаване на особеностите на децата, за да се реализира възможно най-ефективно.

Замфиров и Хараламбус (Zamfirov & Charalambous, 2017) разкриват възможности за професионално ориентиране и обучение на ученици с умствена изостаналост в Р. Кипър. Споделя добри практики в тази посока. Описаната услуга за професионална ориентация и реализация, прилагана и ефективно функционираща на територията на Р. Кипър, е тримодулна

услуга, т.е. услуга с три програми, чиято цел е намиране на подходящо поле за дейност и професионална изява на младежи и възрастни с увреждания. Вниманието заслужават уменията и компетентностите, които услугата осигурява, както и възможността за работа в реални условия и ролята в този процес на организации в частния сектор.

Може да се обобщи, че всички автори насочват вниманието към значимостта на професионалното ориентиране в процеса на оказване на помощ на личността в използване и доразвиване на своите лични качества и способности до степен, в която да е в състояние да избере за себе си областта на обучение и трудова дейност.

ПОСТАНОВКА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Целта ни е да изследваме възможности за повишаване на професионалното ориентиране на учениците с умствена изостаналост. Прилага се различна организация на работа както с малките ученици, така и с големите, които вече осъществяват професионалната си подготовка. Апробират се авторски идеи и подходи.

Изследването се реализира с 12 ученици с умствена изостаналост (8 – 13-годишни) от Център за специална образователна подкрепа. Предлагат се различна организация и нестандартни методи на работа с тези ученици в учебния час, включително и при посещенията на професионалните паралелки от Центъра. Предварителната организация на посочените посещения и планираните съвместни дейности в разширената по този начин класна стая дава възможност за наблюдаване и отразяването в дневник на поведението на учениците в нова среда; на емоцията, която проявяват, и на активността им в груповата работа и работата по двойки.

АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИЕ

Настоящата разработка насочва вниманието към професионалното ориентиране на ученици с умствена изостаналост в центрове за специална образователна подкрепа. Учебният материал, който се предоставя в тях, е адаптиран към особеностите на учениците, техният опит, формирани умения и навици.

Обучението се осъществява по изработени индивидуални учебни програми за всеки ученик. Съдържанието им е съобразено по степен на сложност и има отворен характер, което позволява на учителите да разглеждат една тема толкова пъти, колкото е необходимо, за да се усвои необходимата информация и да се формират навици и умения. Целта е да се постигнат компетенции, даващи възможност на учениците да се справят самостоятелно с различни дейности в ежедневието и да обогатяват опита си. Колкото по-често дадена тема е предмет на обсъждане в различни учебни единици, толкова по-голям е шансът да бъде

възприета и осъзната. За целта е необходимо да се използват различни и иновативни методи, похвати и средства на обучение.

Реализирането на професионално ориентиране на учениците с умствена изостаналост може и трябва да започне възможно най-рано. Изучаваните учебни дисциплини дават възможност за насочване и ориентиране към различни професии. Адекватна подкрепа по посока професионалното ориентиране и подготовка на посочената група ученици имат часовете по технологии и предприемачество.

Формирането на умения за самостоятелен избор на дейност, за поемане на отговорност, за довеждане на започнатото докрай, както и създаването на мотивация, на готовност и способност за преодоляване на познавателни и практически трудности стои в основата на обучението по технологии и предприемачество. Това обучение включва реализирането на учебно-трудова процес и на тази основа усвояването на умения за изпълнение на предвидените в учебната програма технологични операции. При учениците с умствена изостаналост е важно тези умения да се усвояват на конкретна предметна основа – изработване на достъпни за тях изделия. В учебно-трудова дейност ученикът се учи да създава, да моделира, да проектира, да пресъздава, включително и чрез взаимодействие с другите. Учи се на упоритост и инициативност, на неотстъпване пред трудности и на изживяване на успех.

На всеки ученик трябва да се осигури възможност да работи със собствения темп на работа, да постига свой резултат, свой личен успех. Учителят е длъжен внимателно да осъществява педагогическото взаимодействие, така че детето да може да избира дейност, която му е интересна, която може да реализира и да придобие личностен за него смисъл.

Значимо място в този процес има обучението по Околен свят, Човекът и природата, Човекът и обществото. При запознаване с обширната тема „Професии“ апробирахме различни варианти за представяне на една или друга професия. Изключително удачен и интересен за учениците се оказва *нестандартният начин за демонстриране на професии от страна на учителя*. Влизайки в различни роли и използвайки необходими за конкретната роля атрибути, учителят успява да съсредоточи вниманието на учениците и по достъпен за тях начин да представи конкретната професия. Докато учениците работят самостоятелно по поставен въпрос/задача, учителят облича бяла престилка и взема лекарска слушалка. При сигнал от негова страна учениците го поглеждат. Емоцията е голяма. Всички разпознават, че в момента учителят е в ролята на лекар. С желание обясняват по какво са познали, че това е лекар. Минавайки покрай всяко едно от децата, „лекарят“ преслушва гърдите им и обяснява какво трябва да правят, за да са здрави. Учениците проявяват огромен интерес, поддържащ активното им участие и задържащ за

по-дълго време тяхното внимание.

Следва нов момент, при който учителят поставя задачата всички внимателно да го наблюдават, защото пред очите им той ще се превърне от лекар в .... . Паузата, която прави – замълчаването – приковава вниманието на децата върху него. Учителят сваля бялата престилка, поставя на главата си полицейска шапка и вместо слушалките взема стоп-палка. Ученикът, който пръв познава, че учителят е в ролята на полицай, получава за награда възможността и той да влезе в тази роля. По подобен интересен начин учениците лесно се запознават и с други професии: сменяйки слушалката с готварска шапка, учителят подсказва за професията на готвача или пък *ученикът* – сменяйки готварската шапка с шапката на полицай и т.н.

При разпознаване на обличения като готвач учител (готварска шапка, престилка) учениците вместо да назоват професията готвач, казват „Шеф Манчев“. От това става ясно, че те свързват дадена професия не със същността ѝ, а с възприетия от екрана образ, което провокира учителя към припомняне и на други екранни образи и обобщаване, че всички те имат професията готвач. Посоченото е ярка проява на характерното за децата с умствена изостаналост ситуативно и конкретно мислене, както и за недобре формирани категории. Подсказва за необходимостта от по-задълбочена работа в тази посока.

Полезен начин за запознаване, насочване и създаване на интерес в учебния час към определени професии имат и такива форми на работа като играта „В работилницата на...“. При нея се предоставя възможност на всяко дете само да реши в каква работилница иска да участва. За целта на бюрото се нареждат различни материали и инструменти: конци, прежда, шило, плат, скъсан джоб на престилка, скъсана обувка, маратонка. Посоченото е особено полезно при невъзможност да се използва езика като средство за общуване. Избирайки конкретните предмети и използвайки ги по предназначение, децата влизат в роля и не е нужно да се притесняват от това, че са невербални.

Манипулативните и конструктивни дейности, както и игрите с подражателен характер, също имат своето значимо място при запознаване с различни професии и провокиране на желание у учениците за упражняване на една или друга професия. В този контекст може да се използват пъзели. Удачен вариант е да се започне с обикновено нареждане на пъзели, представящи професии, атрибути, свързани с конкретна професия, а също така и с подреждане на пъзели след прочитане на текстове с подобно съдържание и поставяне на задача, да се подредят последователно представените пъзели според последователността на моментите в текста.

Свое място и значение в процеса на подпомагане, насочване и

професионално ориентирани имат регулярните срещи с учениците, които се обучават в *професионалните паралелки на центъра за специална образователна подкрепа*. Посещенията там са една много добра възможност учениците да се потопят в атмосферата на „по-големите“ и в усвояваната от тях професия. Работата по двойки и/или в малки групи, организирана при посещенията в тези паралелки, е полезна както за по-малките, така и за по-големите. От позициите на по-информирани обучаващите се в професионалните паралелки обясняват и демонстрират формираните от тях умения, свързани с конкретната професия. По свой начин мотивират по-малките към усвояване на тази професия.

Анализът на получените данни показва повишаване на интереса към конкретната професия, както и желание и на двете групи ученици да комуникират помежду си. Родителите споделят, че прибирайки се вкъщи, те се опитват да разказват за преживяванията си и задават въпроси от рода на „Аз ще уча ли там?“, „Знаеш ли, че има професия ....?“, „Гошо ще стане готвач, аз може ли?“.

Изключително ползотворно е *посещението и на родителите заедно с децата им в професионалните паралелки и организирани в тях дейности*. Иницирането на срещи между родителите на по-малките ученици с родителите на тези, обучаващи се в посочените паралелки, е още един значим момент от работата по професионално ориентирани. В тази връзка свой принос имат и изложбите с продукти на ученическия труд, и посещенията им от ученици и родители. Последвалите разговори след изложбите провокират и деца, и родители да изкажат мнение, да споделят опит, да разкажат за професията, която упражняват, за детската си мечта.

Гостуването в сладкарски цех въздейства благоприятно върху емоционалното състояние на децата и желанието им да се научат да правят сладкиши. При проведеня след това разговор на въпроса: „Какво предпочитат – да продават или да изработват сладкиши?“, по-голяма част отговориха, че желаят да станат сладкари и да изработват красиви и вкусни десерти. Това посещение предизвика жив интерес и разговор по отношение на външния вид на сладкарското изделие, помогна за насочване на вниманието към необходимостта не само да е вкусно, но и красиво. Насочвани от учителя, учениците предлагат свои варианти за начина на опаковане и подобряване на естетическия вид на опаковката.

Посещенията в шивашки цех, освен че допълват информацията за професията на шивача, са възможност за насочване на детското внимание към правилното, икономично използване на плата, към подбиране на подходящи конци, към съчетаване на цветове. От събраните парчета плат (изрезките от кроенето на дрехите) учениците правят апликации. Насочвани от учителя, те се опитват да обяснят какъв плат използват, какъв е цветът му, трудно ли се залавя, потърсили ли са помощ, получили

ли са помощ и от кого и др. По време на планираната предварително и осъществена среща с децата от намиращата се близо до Центъра детска градина, учениците с умствена изостаналост представят своите апликации и разказват за тях. След това ги подаряват на малките си приятели. Посоченото е особено полезно за провокиране на позитивни емоции и повишаване на увереността в собствените сили.

Не бива да се пренебрегват и *междупредметните връзки* като важен фактор, подпомагащ процеса на професионалното ориентиране. Ефективни за разширяване на знанията и за стимулиране на интерес към конкретни професии са задачи в часовете по български език от рода на: довършете изречението с подходяща дума („Аз правя компот от...“); изберете от посочените думи подходящата („Аз произвеждам ранни зеленчуци в...“ , възможни думи – парник, на полето, оранжерия); подгответе списък на необходими плодове и зеленчуци за пазаруване/готвене.

В часовете по математика тези списъци са възможност за разиграване на игри като „На пазар“, „В кухнята на ресторанта“. Влизайки в ролята на продавач и купувач, на готвач и доставчик, учениците могат си „купят“ различен брой от даден плод или зеленчук, да броят, да групират и др. Така по-лесно се запознават с дейността на продавача, на доставчика, на касиера, готвача и други професии.

ИЗВОДИ

В резултат от направеното изследване може да се обобщи, че:

1. Обучението на ученици с умствена изостаналост е ключов фактор за осъществяване на навременно професионално ориентиране.
2. Особено полезно за съсредоточаване на вниманието, за по-лесното и достъпното запознаване със същността на дадена професия е „преобразяването“ на учителя в хора с различни професии. Децата предпочитат да наблюдават него, а не свой съученик. Наблюдавайки учителя, у тях се поражда желание и те да демонстрират типична дейност за професия, която им е позната.
3. Невербалните деца също се активизират при представяне на конкретна професия от учителя и без да се притесняват показват карта с разпознатата професия.
4. Посещенията в професионалните паралелки се отразяват позитивно и върху двете групи ученици – и едните, и другите проявяват по-голям интерес и желание да получат повече информация за дейности, свързани с различни професии, да покажат едни на други какво ново са научили.
5. Важна роля играе осъществяването на междупредметни връзки, обвързването на знанията по съответна учебна дисциплина със знания за дадена професия и включването на подходящи роли

изгри, чрез които учениците се докосват до нея.

- Партньорството между всички специалисти, работещи с учениците с умствена изостаналост и техните родители, е стъпка към успешно професионално ориентиране от ранна ученическа възраст.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

За осъществяването на успешен обучителен процес, който да е насочен към професионалното ориентиране и бъдещата професионална подготовка на учениците с умствена изостаналост, е много важно да се осъществи *партньорство* между специалните педагози, родителите и учителите, реализиращи професионалната подготовка. Родителите са хората, които могат да насочат специалните педагози към любимите занимания и интереси на своите деца и да направят процеса, насочен към професионалното ориентиране, по-интересен, по-достъпен, по-желан, по-ефективен.

Осъществяването на упражнения за развиване на фината и груба моторика, на координация, памет и мислене, спомагащи за по-лесно придобиване на умения за справяне в реални житейски ситуации, не бива по никакъв начин да убягват от погледа на учителя. Това се отнася и за развиването на качества като сърчност, инициативност, упоритост и проявява на творчество в рамките на възможностите на детето. Добрите взаимодействия между специалисти, ученици и родители подпомагат процеса на професионално ориентиране, допринасят за формиране на отговорност и любов към труда, за пораждане на чувство на удовлетвореност от реализирана трудова дейност.

БИБЛИОГРАФИЯ

Нормативни документи

- Ministry of Education and Science, Republic of Bulgaria (2015): Министерство на образованието и науката на Република България (2015). *Закон за предучилищното и училищното образование*. https://www.mon.bg/upload/23949/zkn_PedUchObrazovanie-izm092020.pdf [Ministry of Education and Science, Republic of Bulgaria (2015). *Zakon za preduchilishtno I uchilishtno obrazovanie*. https://www.mon.bg/upload/23949/zkn_PedUchObrazovanie-izm092020.pdf].
- Ministry of Education and Science, Republic of Bulgaria (2018): Министерство на образованието и науката на Република България (2018). *Закон за професионалното образование и обучение*. https://www.mon.bg/upload/18377/zkn_POO_06112018.pdf [Ministry of Education and Science, Republic of Bulgaria (2018). *Zakon za profesionalnoto obrazovanie I obuchenie*. https://www.mon.bg/upload/18377/zkn_POO_06112018.pdf].

European Union (2017): Харта на основните права на ЕС. В: Справочник за Европейския съюз, С., 2017

КОНВЕНЦИЯ НА ООН ЗА ПРАВАТА НА ХОРАТА С УВРЕЖДАНИЯ . ДВ. бр. 37 от 15 май 2012 г. (Ратифицирана със закон, приет от 41-ото Народно събрание на 26 януари 2012 г. - ДВ, бр. 12 от 2012 г. В сила за Република България от 21 април 2012 г.)

ПОСТАНОВЛЕНИЕ 63 НА МС Обн., ДВ, бр. 32 от 23 април 1991 г.

Научна литература

- Bogdanova, M. (2015): Богданова, М. (2015). Системата за професионално ориентиране и консултиране на деца със специални образователни потребности в България – исторически тенденции и съвременно състояние. Професионално образование, Volume 17, Number 1, 47 – 70. [Bogdanova, M. (2015). Professional Orientation and Consulting System for Children with Special Needs in Bulgaria – History and Current Status. Vocational education, Volume 17, Number 1, 47 – 70.].
- Vasilev, D., Merdjanova, Q. (2003): Василев, Д., Мерджанова, Я. (2003). Теория и методика на професионалното ориентиране. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“. [Vasilev, D., Merdjanova, Q. (2003). Teoriq i metodika na profesionalnoto orientirane. Sofiq: University Press “St. Kliment Ohridski”].
- Zamfirov, M., Charalambous, M. (2017): Замфиров, М., М. Хараламбус(2017). Прилагане на услуга за професионална ориентация и реализация на лица с увреждания в Република Кипър. Професионално образование, Volume 19, Number 5, 513 – 518. [Zamfirov, M., Charalambous, M.(2017). Implementation of Service for Professional Orientation and Realization of Persons with Disabilities in the Republic of Cyprus. Vocational education, Volume 19, Number 5, 513 – 518.]
- Iskrev, D.(2000): Искрев, Д.(2000). Основи на професионалното ориентиране. Благоевград: Унив. изд. „Неофит Рилски“. [Iskrev, D.(2000). Osnovi na profesionalnoto orientirane. Blagoevgrad: Univ. izd. “Neofit Rilski”].
- Terziyska, P. (2003): Терзийска, П. (2003). Личностно социално развитие на умствено изостаналите ученици в условията на масовото училище. Педагогика, № 6, 42 – 50. [Terziyska, P. (2003). Personal social development of mentally retarded pupils in mass school conditions. Pedagogy, № 6, 42 – 50.]
- Terziyska, P. (2006): Терзийска, П. (2006). Обучението по родинознание и природознание на деца със специални образователни потребности. Студия В: „Особености в методиката на обучение при деца със специални образователни потребности“. Университетско издателство „Неофит Рилски“, Благоевград, 3-43. [Terziyska, P.(2006). Obuchenieto po rodinoznanie i prirodoznanie na deca sus specialni obrazovatelni potrebnosti. Studiuj V: “Osobenosti v metodikata na obuchenie pri deca sus socialni obrazovatelni potrebnosti”. Blagoevgrad: Univ. izd. “Neofit Rilski”, 3 – 43.]
- Terziyska, P. (2001): Терзийска, П. (2001). Трудовото възпитание в началния курс на помощното училище. Педагогика, № 7, 47 – 54. [Terziyska, P.(2001). Labour education in the primary classes of the school for mentally retarded pupils. Pedagogy, № 7, 47 – 54.]

Todorov, At., Kostadinov, D. (2010): Тодоров, Ам., Костадинов, Д. (2010). Концепция за корекция на системата за образование и професионално-трудова подготовка на деца и ученици с интелектуални затруднения. Организация и управление на училището и детската градина, кн. 2, 133 – 145. [Todorov, At., Kostadinov, D.(2010). Концепция за корекция на системата за образование и професионално-трудова подготовка на деца и ученици с интелектуални затруднения. Организация и управление на училището и детската градина, кн. 2, 133 – 145.]

За авторите:

Проф. г-р Пелагия Терзийска
Югозападен университет „Неофит Рилски“, гр. Благоевград
Катедра „Управление на образованието и специална педагогика“
Пощенски адрес: гр. Благоевград, ул. „Иван Михайлов“ 66
Брой публикации: над 150
E-mail: pterziyska@abv.bg

Научни интереси: специално образование, интегрирано образование на деца със специални образователни потребности, приобщаващо образование, педагогика на лица с интелектуална недостатъчност, арт педагогика и арт терапия в специалното образование, методика на обучението по родинознание и природознание на ученици със СОП, екологично образование на ДСОП, работа със семействата на деца със СОП.

Мария Костова, докторант по „Специална педагогика“
Югозападен университет „Неофит Рилски“, гр. Благоевград
Катедра „Управление на образованието и специална педагогика“
Пощенски адрес: гр. Благоевград, ул. „Ген. Тодоров“ 8
E-mail: mimm_94@abv.bg

Научни интереси: специално образование, ученици с умствена изостаналост, професионално ориентиране и професионална подготовка на ученици с умствена изостаналост, организация на работата с ученици с умствена изостаналост.

About the authors:

Prof. Pelagia Terziyska, PhD
South-West University “Neofit Rilski”, Blagoevgrad
Educational Management and Special Education Department
Postal address: 66 “Ivan Mihailov” Str., Blagoevgrad
Number of publications: above 150
Email: pterziyska@abv.bg

Scientific research interests: special education, integrated education for children with special educational needs, inclusive education, pedagogy of people with intellectual disability, art pedagogy and art therapy in special education, methodology of instruction in National Culture Studies and Environment and Nature Studies of schoolchildren with special educational needs, environmental education for children with special educational needs, working with families of children with special educational needs.

Mariya Kostova, PhD student in Special Education
South-West University “Neofit Rilski”, Blagoevgrad
Educational Management and Special Education Department
Postal address: 8 “General Todorov” Str., Blagoevgrad
Email: mimm_94@abv.bg

Scientific research interests: special education, schoolchildren with intellectual disability, career orientation and vocational instruction for schoolchildren with intellectual disability, organization of interaction with schoolchildren with intellectual disability.